

Damir Kovač (Zagreb, HR)  
KB Sestre milosrdnice, Zagreb  
email: drkovac49@gmail.com

UDK 737.1(398 Epidamnos)<sup>99</sup>-05/-04<sup>99</sup>  
Izvorni znanstveni rad  
Primljeno: 3. 7. 2017.

## OZNAKE NA STATERIMA DIRAHIJA

*Autor godinama skuplja ilirski novac te o pojedinim segmentima ilirske numizmatike objavljuje u Numizmatičkim vijestima i na međunarodnim numizmatičkim kongresima.*

*U ovom radu proučava statere ilirskoga grada Dirahija. Osobito je zainteresiran za prikaz oznaka na staterima Dirahija.*

*Poznati su stateri Dirahija s vlastitom legendom grada, korintski kolonijalni stateri te stateri kralja Monunija kovani u Dirahiju. Ne postoji literatura u kojoj bi cjelovito bila opisana simbolika na dirahijskim staterima te ujedno opisani i slikovno prikazani stateri. Opis statera Dirahija uglavnom je poznat i naveden je u mnogim muzejskim katalozima kao dio njihovih zbirki, a ne kao skupni opis uz prikazane fotografije. Upravo zbog toga znatiželjnom je čitaocu teško pronaći na istom mjestu tekst, opis i sliku traženoga statera Dirahija.*

*Na 8. međunarodnom numizmatičkom kongresu u Rijeci autor je objavio svoj rad o staterima Dirahija, ali tada nije objavljen cjelovit slikovni prikaz statera Dirahija. U međuvremenu autor je obogatio zbirku novim staterima Dirahija pa ovdje objavljuje novi katalog statera Dirahija.*

*Stateri Dirahija iz zbirke autora posebno su označeni i ilustrirani, a kataloški su označeni oni stateri koji su poznati a nisu u zbirci autora.*

### Uvod

Epidamnos, izvornog imena Dyrrachion, danas Dürr, Durrazzo ili Drač u Albaniji, na širem području nekadašnje Ilirije, osnovali su kolonizatori iz Krfa (Korkyra) i Korinta (Corinth) 627. ili 625. godine. Djelovanje kovnice novca u njemu počinje između 420. i 350. godine prije Krista. U tom razdoblju u kovnici se intenzivno kuju srebrni stateri (tridrahme), prema korkirskoj novčanoj mjeri, prosječne težine oko 11 grama. Tipičan prikaz na licu novca imitira novac Korkire – na njemu je krava s teletom te cvjetni motivi i kratica grada na naličju novca. Stalno se prikazuje toljaga na naličju novca (osim na stateru kralja Monunija), što simbolizira novac Ilirije, ali postoje i druge oznake na licu i naličju toga novca. Te dodatne oznake na novcu u literaturi nisu jasno opisane, katkad se i ne navode te je objavljivanje opisa tih dodatnih oznaka svrha ovog rada. Dodatne oznake poznate su i na drugom tipu tridrahmi Dirahiona (Pegaz / Atenina glava s korintskom kacigom), koje se kuju 280. godine prije Krista. U opisu mnogih skupnih zbirki različite varijante tih oznaka na srebrnim staterima zanemarene su ili nisu dovoljno naglašene. Te tematski skupljene primjerke novca autor analizira većim dijelom iz vlastite zbirke.

Postoji dosta knjiga i razmišljanja o novcu Dirahija. Svakako je još i danas interesantno čitati Maierove članke o novcu Dirahija. Ceka je napisao jedinu monografiju o ilirskim novcima, a tiskana je u dva izdanja. Prvo izdanje, Ceka 1965. godine, tiskano je u Albaniji, sadrži nekoliko slika novca i liste sa simbolima (oznakama) pojedinih emisija novca. Drugo izdanje tiskano je na francuskom jeziku, Ceka 1972. godine [11], u njemu nema slika i prijeko potrebnih oznaka simbola na novcu; stoga je korist od

francuskog izdanja ograničena, a albansko izdanje teško je pronaći. U literaturi se često navode kataloški brojevi i njihove kombinacije iz francuskog izdanja, međutim ta lista nije potpuna, sadrži pogreške, a nema ni slika novca pa to nije dovoljno za točnu determinaciju novca. Svi srebrni novci Dirahija publicirani su nedavno u monografiji Albane Meta i dio su njezine doktorske teze iz 2013. godine [12]. Međutim i tu postoje kontroverzije vezane uz kronologiju i nedovoljnu evaluaciju težine novca. U muzejskim katalozima serije *Sylloge nummorum Graecorum* (SNG) opisane su uglavnom njihove zbirke novca Dirahija. Tako su opisane zbirke u katalogu grčkog novca iz Britanskog muzeja u Londonu [7], SNG Copenhagen [5], SNG Tübingen, SNG Graece collection Rena H. Evelpidis 1975 [4], SNG Deutschland München 2007 [3], a u nas je opisana zbirka ilirskog novca iz muzeja u Zagrebu i Osijeku [19], [9].

Bogata kolekcija ilirskog novca iz British Museuma [7] i Bečka kolekcija nisu u kataloškim prikazima popraćene s dovoljno fotografija novca pa to onemogućava detaljniju analizu.

Proučavanjem ilirske numizmatike u nas bavili su se Brunšmid, D. Rendić-Miočević, Göricke-Lukić [10], [2], [9]. Važno i opsežno djelo jest knjiga u dva toma Romola Calciatija; u njemu se opisuje srebrni novac Korinta i njegovih kolonija i objavljuje veliki broj ilustracija Korinta i njegovih 26 kolonija.

U opsežnoj literaturi u analizi simbola na novcu Dirahija još dominira rad Alfreda Maiera o srebrnim novcima iz Apolonije i Dirahija objavljen u časopisu „Numismatische Zeitschrift“ davne 1908. godine u Beču [1].

Zbog opsežnosti emisije novca u Dirahiju u ovom radu opisat ću samo statere (*tridrahme*) Dirahija i pokušat ću ih posložiti u tablice te tako uz fotografije prikazati svoju zbirku. Upozorit ću na neke primjerke novca koji do sada nisu opisani u dostupnoj literaturi te na neke primjerke koji su krivo označeni.

## Diskusija

Dirahij i Apolonija zahvaljuju svoje postojanje ranom trgovačkom poduzetništvu između više dorskih država, ponajprije Korinta i njegove kolonije Krfa te izvanredno povoljnom položaju grada Krfa kao međustanice u grčko-rimskom trgovačkom prometu i jakom poduzetničkom duhu stanovnika cijelog otoka Krfa.

Zahvaljujući tome na obalama Jonskog mora nastala je metropola (Krf), a njezin je nagli razvoj pobudio ljubomoru matičnoga grada Korinta, ali i porast želje za emancipacijom stanovnika Krfa. Pad korintske tiranije, koja se očitovala u dalekosežnoj kolonijalnoj politici, omogućio je stanovnicima Krfa da se odvoje od kulturnog i trgovačkoga skrbništva Korinćana, koje su doživljavali kao ugnjetavanje. Uspostavljen je protukorintski savez posebnim otiskom nove kovanice kao nove novčane jedinice. Tom savezu priklonili su se i bliski gradovi Apolonija i Dirahij te su prihvatili novu zajedničku kovanicu. Tako je kolonijalni otisak grada Korinta, koji je najvjerojatnije u ono doba označavao kolonijalnu pripadnost oznakom glave Pegaza u letu i Palade (Palada Atena), potisnuo Protukorintski savez otiskom s lokalnim krfskim simbolom teleta koji siše kravu te s vrtovima Alkinoja.

Istodobno, da bi se Korinćanima čim više otežao trgovački promet, novoj je kovanici dana zakonska novčana vrijednost utiskivanjem monetarnog standarda kovanice, koja je uglavnom dominirala u dorskim krajevima. Stoga mnogi autori - Mionnet [18], Sestinić [16], Schlosser [16], pa i Maier - misle da prve srebrne otkove, za koje se drži da pripadaju Apoloniji i Dirahiju, treba pripisati primjercima krfskih kolonijalnih kovanica. Tako i P. Gardner u svom britanskom katalogu jednu seriju stavlja na početak postojanja autonomnih srebrnih statera [7]. Te kovanice bez specijalne oznake Saveza dugo se zadržavaju u Apoloniji i Dirahiju i stoga su postale predmet spekulacije. Ambiciozni ilirski gradovi nastojali su se osloboditi krfske hegemonije čim su im to prilike dopustile. Taj se njihov pokret prema nezavisnosti ogleda u označavanju novca vlastitim oznakama u kolonijalnim gradovima u kojima su se nalazile i kovnice novca. Tako je počelo i kovanje srebrnih kovanica ilirskoga doba.

Početak kovanja novca u Dirahiju većina autora smješta u vrijeme od 450. do 350. godine prije Krista [8], [9], [2], [14], no neki autori, primjerice Maier, početak kovanja statera datiraju u vrijeme oko 350. godine prije Krista [1].

Za tipologiju ilirskog novca, konkretno Dirahija, napose su karakteristični likovni prikazi na aversima i osobito na reversima, a na njima se nalaze zanimljivi simboli iz poznate ilirske povijesne i kultne mitološke tradicije. Uz životinjske likove na sitnijim novcima prikazuju se i ljudski likovi te prikazi vezani uz ilirske ratničke tradicije (tzv. grčko-ilirski šljem, tobolac, šiljasti dio koplja, buzdovan). Dakako, ima i drugih simbola posuđenih iz repertoara grčkih simbola na novcima [1]. Uz glavne tipove te legendu i službeni dorski buzdovan, uz male prikaze životinja, prikazuju se oznake slične slovima, pojedinačna slova, monogrami i veće skupine slova koje se katkada pretvaraju u puna imena. Takav postupni razvoj od slike do slova (slovnoga pisma) dovodi nas do pretpostavke da ti simboli predstavljaju službene pečate djelatnika kovnice. Kasnije u kovanju drahmi (viktorija) vraćaju se simboli staroga statera, ali mnogo raznovrsniji, a redovito se na stražnjoj strani pojavljuje ime magistrata u genitivu.

Zbog lakšeg i točnijeg proučavanja različitih statera podijelio sam ih u tri skupine:

1. stateri s vlastitom legendom grada;
2. korintski kolonijalni stateri kovani u Dirahiju;
3. stateri kralja Monunija kovani u Dirahiju.

S obzirom na to da se u mojoj zbirci nalazi znatan broj statera Dirahija, ne navodim u ovom radu druge novčane jedinice Dirahija, što je predmet druge opsežne studije.

Stateri koji su navedeni u tablicama većinom su navedeni prema Maieru, oni stateri koje posjedujem u vlastitoj zbirci označeni su mojom oznakom, a uz statere koji nisu niti iz jedne od navedenih zbirki navodim izvor. Često se u drugim zbirkama, knjigama, navode razni autori uz isti stater, što ovdje ne navodim zbog jednostavnosti prikazivanja. Primjerice o istom stateru piše Maier [1], autori zbirki u Londonu [7], Münchenu [3], Beču, Kopenhagenu [5], Pozzi, Meadows, Gjongecaj, Lockett, Goriche-Lukić [9], Rendić-Miočević [2], Paškvan [14], Kavazović [13], Mimica [15], a najvažniji je rad Calciatija [21].

Tablica 1.\* Stateri s vlastitom legendom, legendom grada, oko 450.-350. godine prije Krista (težina 10,40-11,40 g, Ø 20-22 mm).

R. br. novca	OPIS AVERSA	OPIS REVERSA	LEGENDA GRADA	OZNAKA AUTORA
1.	TSKD	AVLT	ΔYP	M 1
2.	TSKD	AVLT	ϣΔ	M 2
3.	TSKD	AVLT	ΔP	M 4
4.	TSKD	AVLT	Δ	M 5
5.	TSKD	AVLT	ΔYϣ	M 3
6.	TSKD	AVLT - ispod osti?	ΔYP	M 6
7.	TSKD - na leđima krave Δ iznad A	AVLT	ΔYP	K
8.	TSKD - iznad delfin	AVLT	ΔYP	K
9.	TSKD - iznad delfin	AVLT + gušterica	ΔYP	M 15
10.	TSKD - iznad gušterica?	AVLT + cvrčak	Δ - YP	K
11.	TSKD	AVLT + morski rak	ΔYPϣ	M 17
12.	TSKD	AVLT - ispod osti?	ΔYP	M 20
13.	TSKD - iznad pas u trku	AVLT	ΔYP	M 20
14.	TSKD - iznad pčela ili škorpion	AVLT	ΔYP	M 23
15.	TSKD - iznad ΔΓO	AVLT	ϣΔ	M 26
16.	TSKD - iznad Γ	AVLT	ϣΔ	M 27
17.	TSKD - iznad Γ.	AVLT	ΔYϣ	K
18.	TSKD - iznad ME	AVLT - ispod osti?	ΔYP	M 28
19.	TSKD - iznad NI	AVLT	ΔYP	M 30
20.	TSKD - iznad Π	AVLT	ΔYϣ	K
21.	TSKD - iznad ⚡	AVLT	ΔYP	K
22.	TSKD - iznad ⚡	AVLT	ΔYϣ	K

\* KRATICE U TABLICAMA

*Avers:* TSKD - TSKL – tele siše kravu, krava u desno / u lijevo; PLD – Pegas u letu na desno; ČKVGL - ČKVGD – čeljust kalidonskog vepra okrenuta prema gore i lijevo / i desno.

*Revers:* AV – Alkinojevi vrtovi; AVL T – Alkinojevi vrtovi uz legendu i toljaga; PADT - PALT – Palada Atena sa šljemom na desno / na lijevo, toljaga i delfin.

*Autori:*

M – Maier; K – Kovač; A – Albanien, Schätze aus der Land Shipetoren, Mainz; L – Locket 1634; C – Calciati.



K - 7 (Ø 20 mm, 10,93 g)



K - 8 (Ø 20 mm, 10,81 g)





K - 10 (Ø 20,1 mm, 10,03 g)



K - 17 (Ø 20 mm, 10,63 g)



K - 20 (Ø 20 mm, 10,75 g)



K - 21 (Ø 20 mm, 10,76 g)



K - 22 (Ø 20 mm, 10,9 g)

Tablica 2. Stateri s vlastitom legendom, legendom grada, oko 450.-350. godine prije Krista (težina 10,40-11,40 g, Ø 20-22 mm).

R. br. novca	OPIS AVERSA	OPIS REVERSA	LEGENDA GRADA	OZNAKA AUTORA
23.	TSKL	AVLT	ΔYP	K
24.	TSKL	AVLT	ΔYPA	M 8
25.	TSKL	AVLT	ΔYΦ	M 3
26.	TSKL	AVLT	ΦYΔ	M 2
27.	TSKL	AVLT	Δ	M 11
28.	TSKL - na leđima krave Δ	AVLT	ΔYPA	K
29.	TSKL - iznad delfin	AVLT	ΔYP	M 18
30.	TSKL - iznad delfin	AVLT	ΔYP	M 19
31.	TSKL - iznad gušterica	AVLT	ΔYP	K
32.	TSKL - iznad ptica	AVLT	ΔYP	M 22

33.	TSKL - iznad N	AVLT	ΔΥϨ	M 29
34.	TSKL - iznad Γ	AVLT	ΔΥΡ	K
35.	TSKL - iznad Π	AVLT	ΔΥΡ	K
36.	TSKL - iznad Σ	AVLT	ΔΥΡ	M 32
37.		AVLT	ΔΥΡ	M 34
38.	TSKL - iznad KPANI	AVLT	Δ	M 35
39.	TSKL - iznad amforiskos	AVLT	ΔΥΡ	K
40.	TSKL - iznad munja	AVLT - ispod osti?	ΔΥΡ	K
41.	TSKL	AVLT - iznad gušterica	ΔΥ	K
42.	TSKL - iznad AA	AVLT	ΔΥϨ	L 1634
43.	TSKD - iznad ⚡	AVLT	ΔΥϨ	K

\* Stater broj 35. u mojoj zbirci teži 9,33 g. Ispod opisane prosječne težine nalazimo stater u SNG Copenhagen, br. 423, težine 7,49 g, a u zbirci Osječkog muzeja (Göricke-Lukić), br. 33, težine 8,4 g.



*K - 23 (Ø 20 mm, 10,31 g)*



*K - 28 (Ø 20 mm, 10,73 g)*



*K - 31 (Ø 21 mm, 10,67 g)*



*K - 34 (Ø 21 mm, 10,6 g)*



*K - 35 (Ø 22 mm, 9,39 g)*



*K - 39 (Ø 21 mm, 10,62 g)*



K - 40 (Ø 22 mm, 10,81 g)

K - 41 (Ø 20,5 mm, 10,96 g)



K - 43 (Ø 20 mm, 11,3 g)

Tablica 3. Korintski kolonijalni stateri, 350.-300. godina prije Krista,  
[prosječna težina 8,3-8,5 g (najviše 8,7 g), Ø 20-22 mm].

R. br. novca	OPIS AVERSA	OPIS REVERSA	LEGENDA GRADA	OZNAKA AUTORA
1.	PLD - ispod Δ?	PADT	ΔΥΡΡΑΧΙΩΝ	M 37
2.	PLD	PADT	ΔΥΡΡΑΧΙΩΝ Σ	M 38
3.	PLD	PADT	ΔΥΡΡΑΧΙΝΩΝ	K
4.	PLD	PADT - 2 delfina	ΔΥΡΑ	M 40
5.	PLD	PADT	Δ	K
6.	PLD	PADT	Δ	K
7.	PLD	PALT - kontramarka grifona	Δ	K
8.	PLD - ispod Δ	PADT	ΔΥΡ	M 45
9.	PLD - Δ	PALT	Δ	K
10.	PLD - ispod Δ gore Γ	PADT	Δ	M 47
11.	PLD - Δ	PADT	Ξ	K
12.	PLD	PADT - kontramarka grifona	Ξ	M 52
13.	PLD	PALT	E	K
14.	PLD - Δ	PADT		K
15.	PLD	PADT	Ξ - kontramarka glava grifona	M 57
16.	PLD	PADT	Σ	M 59
17.	PLD	PADT	ΔΥΡ	M 60
18.	PLD - A	PADT	ΔΥΡ	K

Stater broj 3. - promjer 23,3 mm (više od prosjeka prosječnih promjera; krila pegaza okrenuta su prema gore, a u drugih statera okrenuta su prema straga).

Stater broj 6. - drugi tip kacige i frizure.

\* Postoji više izvedbi šljema i frizure Palade Atene, što nije posebno navedeno u literaturi.





*K - 3 (Ø 23,3 mm, 8,3 g)*



*K - 5 (Ø 20 mm, 8,71 g)*



*K - 5 (Ø 20 mm, 8,62 g)*



*K - 6 (Ø 20 mm, 8,58 g)*



*K - 7 (Ø 22 mm, 8,23 g)*



*K - 9 (Ø 19 mm, 8,48 g)*



*K - 11 (Ø 22 mm, 8,56 g)*



*K - 13 (Ø 22 mm, 8,88 g)*



*K - 14 (Ø 20 mm, 8,65 g)*



*K - 18 (Ø 20 mm, 8,56 g)*



Tablica 4. Stateri ilirskoga kralja Monunija (kovani u Dirahiju), oko 300. godine prije Krista (težina 10,30-10,50 g, Ø 22 mm).

R. br. novca	OPIS AVERSA	OPIS REVERSA	LEGENDA GRADA	OZNAKA AUTORA
1.	TSKD - ČKVGL	CDAV	$\frac{\Delta Y}{P}$ okolo ΒΑΣΙΑΕΩΣ ΜΟΝΟΥΝΙΟΥ	K
2.	TSKD - ČKVGL	CDAV	$\frac{\Delta}{P}$ okolo ΒΑΣΙΑΕΩΣ ΜΟΝΟΥΝΙΟΥ	K
3.	TSKD - ČKVGL	CDAV	$\frac{\Delta}{YP}$	M 88
4.	TSKD - ČKVGL	CDAV	lijevo vrh strijele desno buzdovan	M 87
5.	TSKD - ČKVGL	CDAV	$\frac{\Delta}{YP}$	A
6.	TSKD - ČKVGL	CDAV	ΔΥΡΡΑ	M 90
7.	TSKD - iznad monogram Monunija (simbol ptice ili neki drugi monogram)	CDAV	ΔΥΡ	K M 9

\* Stater pod brojem 7. opisan je među staterima s legendom grada broj 21., iako ih neki autori ubrajaju u stater Monunija, a opisani simbol navode kao monogram Monunija.



*K - 1 (Ø 22 mm, 10,21 g)*

*K - 2 (Ø 22 mm, 10,58 g)*



*A - 5 (Ø 21 mm)*

### Zaključak

Vjerujem da će ovaj prikaz statera Dirahija uz opis svih simbola i fotografski prikaz upotpuniti dosadašnja znanja o raznolikosti tipova i simbola na staterima Dirahija. Te dodatne oznake (simboli) na staterima Dirahija nisu u dosadašnjoj literaturi jasno

opisivane, ponekad se i ne navode te je objavljivanje tih dodatnih oznaka i bila svrha ovog rada.

## Literatura

1. *Maier, A.*, Die Silberprägung von Appollonia und Dyrrachion, Selbstverlag der Numismatischen Gesellschaft, Wien, 1908, 1-33.
2. *Rendić-Miočević, D.*, Iliri i antički svijet, Književni krug, Split, 1989.
3. SNG, Deutschland, Staatliche Münzsammlung, München, 2007.
4. SNG, Coll. RN EVELPIDIS, Belgique, 1975.
5. SNG, Copenhagen, 1943.
6. SNG, Ashmolean Museum Oxford, London, 1981.
7. *Gardner, P.*, Catalogue of Greek Coins, London, 1883.
8. *Kos, P.*, Leksikon antičke numizmatike, Hrvatski bibliografski zavod, Zagreb, 1998.
9. *Lukić-Göricke, H.*, Grčki, grčokokolonijalni i keltski novac iz muzeja Slavonije, Osijek, 2004.
10. *Brunšmid, J.*, Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens, K. u. K. Hof und Universitäts-Buchhändler, Wien, 1898.
11. *Ceka, H.*, Questions de Numismatique Illyrienne, Tirana, 1972.
12. *Meta, A.*, Nouvelle recherches sur la mouyage en argent Dyrrachion, Via colloque international, Tirana, 20-23 Mai, 2001.
13. *Kavazović, R.*, Prilog proučavanju kronologije emisije novca ilirskog vladara Monunija i proučavanju njegova identiteta, te opis rijetke dirahijske drahme monetarnog magistrata Monunija, Numizmatičke vijesti, 57, 5-15, 2004.
14. *Paškvan, S.*, Kovanja ilirskog kralja Monunija, Numizmatičke vijesti, 58, 5-15, 2005.
15. *Mimica, B.*, Novac grčkih kolonija i antičke Iliride na istočnoj obali Jadrana, Numizmatičke vijesti, 56, 5-49, 2003.
16. *Schlosser, J.*, Beschreibung der altgriechischen Münzen, Band I., Wien, 1893.
17. *Papazoglou, F.*, Un témoignage inaperçu sur Monounios Illyrien, Živa antika, Svezak XXI/I, Skoplje, 177-184, 1971.
18. *Mionnet, T. E.*, Description de médailles antiques, grecques et romaines, Tome II, Paris, 1807.
19. *Dukat, Z., Mirnik, I.*, Numizmatička zbirka - vodič, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, 2004.
20. *Ceka, N.*, Die Illyrer und antike Welt. Iz knjige: Albanien, Schätze aus der Land der Skiptaren, Phillipp von Zabern Verlag, Mainz, 1988.
21. *Calciati, R.*, Coinage of Corinth and its colonies and Corinth imitatives, Mortara, 1990.